

Forum

Vi er mere afhængige af naturen end nogensinde, men vi kender den ikke rigtigt

STEFAN HERMANN

Naturen blev aldrig en bred almen dagsorden med dyb kulturel og pædagogisk resonans, og i dag er vores forhold til naturen næsten udelukkende politisk: Knap hver andet barn mellem fem og tolv år har i dag ikke set et pindsvin i naturen, og hver anden har aldrig set stjernehimlen. Men måske er vores forhold til naturen ikke alene et politisk og økonomisk spørgsmål, men netop også et pædagogisk og filosofisk spørgsmål, skriver Stefan Hermann, rektor ved Københavns Professionskole (nu direktør for Life Fonden), i dette uddrag af hans nye bog *En varm tid*.

Min farmor og farfar, der begge blev født i 1914 og levede til henholdsvis 1993 og 2003, vidste meget om den natur, de var en del af. De var ikke landmænd eller forstuddannede. Min farfar var uddannet forlagsboghandler, eller forlægger, som han bedre kunne lide at titulere sig selv. Min farmor var reklametegner og central i deres fælles lidenskab for bogen. På forlaget Arena udgav de fra 1953 dansk og international, navnlig modernistisk litteratur, men de kendte til fuglene, de så og hørte. Til insekter og blomster, træer, buske, vind og vejr. Den maritime flora og fauna på Læsø, der blev studeret via badning, vandreture og kajaksejls.

De studerede den nære natur, egne og områders særkender i Danmark, Norden og Europa og bekymrede sig ikke synderligt om biodiversitet på Kalimantan eller indfødte folks rettigheder. Det var helt naturligt for dem at orientere sig mod og i naturen, at være fortrolig

med den, samtidig med at de formentlig ikke havde meget begreb om, hvordan deres og kommende generationers livsform truede den – ligesom de satte pris på de moderne frugter: biler, køleskabe, radio, varme bade etc. Min farfar savnede ikke arbejdet i tørvemosen efter krigen.

De affaldssorterede ikke, min farfar førte en livslang guerillakrig mod insekter, og de bevægede sig gladelig rundt i en Range Rover, der kørte tre kilometer på literen. Men de erfarede naturen, var i den – i al fald mere, end de fotograferede den og poserede i den. I dag synes det omvendt. Vi er rige på oplevelser med naturen, men fattigere på erfaringer med den, samtidig med at vi svømmer rundt i en syndflod af data om den. Vi er mere afhængige af naturen end nogensinde, samtidig med at den er mindre til stede i de fleste menneskers hverdagsliv.

Vi er mere afhængige af naturen end nogensinde, samtidig med at den er mindre til stede i de fleste menneskers hverdagsliv, skriver Stefan Hermann i sin nye bog. Akvarel af Jens Gregersen; Store Kobbersnepper.

Vi ved mere om regnskoven end om naturen i Danmark

I dag aner vi ikke, hvilke fuglefløjt, summende insekter eller dyreskrig vi bør savne i biodiversitetskrisen. Vi ved mere om eksotiske fisk i Thailand, eller om hvad sir David Attenborough har fortalt os i en lækker BBC-produceret udsendelse om verdens spektakulære natur. Knapt hvert andet barn mellem fem og tolv år har i dag ikke set et pindsvin i naturen, og hver anden har aldrig set stjernehimlen, kunne Danmarks Naturfredningsforening meddele i 2021.

Man kunne sige, at mine bedsteforældres almene dannelse også var naturfaglig og ikke alene kulturel. De kunne fuglene lige så meget som salmerne, og de havde bøger om begge. De fleste født efter 1970 har ingen robust naturfaglig almen dannelse, men derimod en spraglet kulturel dannelse og megen frigjort politisk dannelse. Man kan i versaler sige, at vi i dag på den ene side er natur- og kulturløse, men på den anden side politisk og socialt vakte. Det omvendte af min farmor og farfar. Vi er i dag flasket op med afarter af snakkesalig Grundtvig-Koldsk tilværelsesoplysning, Hal Kochs livsformsdemokrati, måske lidt kritisk dannelse, hvor vi kan tæske på alverdens autoriteter, og så er vi mættet med fordringer om selvudvikling, fængslet til vore egne behov. Dannelsens ledestjerne har i stigende grad været

vores forhold til hinanden og til os selv.

Alle, der voksede op efter 1970, skulle blive henholdsvis mere solidariske, tolerante, rummelige, kritiske, demokratiske, mere frigjorte, mere hele, mere ekspresive og kreative. Fra starten af 2000'erne skulle man også blive mere målrettede i valg af uddannelse og løbebane, altså karriere og helst uden for mange svinkeærinder.

Hvis det handlede om naturen, skulle det forstås i overlejret forstand som udbytning, røveri af råstoffer i den såkaldte tredje verden, fældning af regnskoven i Sydamerika, vi lærte om allerede i gymnasiet i 1980'erne. Få lærte i skolen om den nære natur i Skive og Salling, hvor jeg er vokset op. I det parcelhuskvarter, som udgjorde scenen for hovedparten af min barndom og tidlige ungdom, var det mest børn, der færdedes i naturen og nød fraværet af voksne. Det var unge, der i smug skulle drikke deres første Høker-øl, inden man drog i ungdomsklub eller til koncert med Tøsedrengene i Skive-hallen.

Naturen er blevet abstrakt

Kun få forfattere, dramatikere og digtere fablede om naturen. Slå selv efter i *Højskolesangbogen*. Det slutter mere eller mindre efter 1960 fraregnet apokalypser om den truede natur, længslen efter uskylden og natursans-

ning hist og her hos Thorkild Bjørnvig, Ivan Malinowski, Klaus Høeck, Vagn Lundbye, Inger Christensen og andre.

Samtidig er det, som om naturen bliver mere abstrakt, når den endelig finder vej til et vers; den bliver mere et bredt begreb end en sansning og erfaring, mere græs og regnvejr end nøje afmærkede forskelle på dyrenes lyde og bevægelser, på vejrets skiften, planternes variation, jordens karakter, himlens skalaer. Jeppe Aakjærs natur var righoldig og detaljeret, stedspecifik og hverdagslig, mens den hos nutidige digtere forekommer overordnet og uden facetteret og erfaret viden og indsigt. Bevares, der er undtagelser (Josefine Klougart, Rasmus Nikolajsen), og jeg fornemmer, det gryn på ny, uden at jeg rigtig har opdaget det. Men digterne har selvsagt ikke længere privilegeret adgang til hverken gud eller naturen. Meget få mennesker sanker i digtning og prosa de greb og ord, der kan aftegne deres forhold til naturen, deres begreb om naturen.

De fire forskere Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers og William W. Behrens III fremskrev allerede krisen i 1972 med deres *Grænser for vækst. Our common Future* eller *Brundtlandrapporten*, som den blev kaldt, gjorde et stort nummer ud af det hele i 1987 med sit begreb om bæredygtig vækst og udligning af de stigende velstandsforskelle mellem den rige verden og den fattige. Det var dengang, klimaudfordringerne hed drivhuseffekter.

Den tyske sociolog Ulrich Beck udgav året før, og umiddelbart efter Tjernobykatakstrofen i Sovjetunionen, i april 1986 bestselleren *Risikosamfundet*, der ikke mindst handlede om videnskabeligt og teknologisk frembragte miljøproblemer. Også dengang var der global opbakning fra populærkulturen, hvor Sting og andre forsvarede regnskoven og fløj verden rundt for at promovere sagen i bar overkrop på alverdens scener. Samtidig skrælede vi med på Gnags' sang *Burhøns* i Skivehallen, mens forsangeren Peter A.G. hældte dansk vand ud over sin bare overkrop på lidt mindre scener end Sting. Herhjemme blev det også bakket op af folkelige bevægelser, græsrodsorganisationer og politisk aktivisme på venstrefløj, som konsoliderede sig i 1980'erne. Den slags blev ikke opfundet med Greta Thunberg.

Vi kender prisen på alt, men værdien af ingenting

Ikke desto mindre var den natur, vi inderligt og vedvarende kunne forbinde os til, når de kulturelle og politiske vinde skiftede, vores egen krop. Det naturlige handlede om vores krop, der skulle stiliseres æstetisk og i øvrigt fra 1990'erne blive objekt for evige sundhedspolitiske kampagner i alliance med markedets normdannende belejring af vores kroppe.

Den miljøpolitiske aktivisme forblev med andre ord kun en livsform for de få. Den anden natur, den ydre, var en produktionsgenstand, der kunne beherskes i dag og i morgen, en vare, der kunne forbruges. »Naturen hvad rager den mig?« kunne en rapport om danske unges forhold til naturen og naturfagene for lidt mere end ti år siden opsummeres. 1970-80'ernes aktivisme forandrede grundlæggende ikke meget i vores forhold til naturen. Aktivismen forblev politisk og arvede den politiske spaltning mellem højre og venstre og blev aldrig for alvor almen eller pædagogisk. Ideelt set folkets sag, men aldrig en folkesag. Men den lagde grunden til den vækkelse, vi ser i dag, og som navnlig findes blandt unge, der kalder på ændringer i vores livsform.

Konsekvenserne af både vores private og globale forbrug og produktionsform er, at vi aldrig betaler regningen og højst forstår det abstrakt. Med et lån fra Oscar Wilde kunne man driste sig til i dag at sige, at vi kender prisen på alt, men værdien af ingenting. Vi kender tallene for temperaturstigningerne og ved, at 70 procents reduktion af Danmarks CO₂-udslip skal nås i 2030, vi ved, at vi ultimo juni hvert år har brugt alle jordens ressourcer efter en etårs norm for, hvor meget man bæredygtigt kan forbruge. Vi ved, at temperaturstigninger over halvanden graders celsius er en katastrofe, men vi forstår egentlig ikke værdien eller sammenhængen, vi kender blot tallene, og vi alarmes og ængstes.

Klimaudfordringerne har ført til monumentale oprustninger og investeringer, ja med vindmøllerne sågar deciderede erhvervseventyr. En ny politisk vækkelse har på få år rejst sig, målsætninger er sat, og dokumenter underskrevet til konferencer i alverdens lande. Men håb og handling er deponeret i et politisk-teknokratisk regime, hvor der regnes i et væk, vurderes afgifter, foretages forskningsinvesteringer og laves reformer løbende. Det er her, nødvendighedens politik har meldt sig, her vi har det nye tællelighedens regime med nye regnskabsformer og kakofonier af data, vi kender, men ikke ved, hvad repræsenterer. Nødvendighedens politik er en metafor for en politik uden valg, hvor vi underlægger os tvangen og suspenderer den myndige overvejelse. Klimadagsordenen er ikke en naturdagsorden, ikke en dannelsesdagsorden, men en anti-katastrofedagsorden.

Naturen er politiseret

Fordi klimaspørgsmålet langt hen ad vejen er en politisk-teknokratisk dagsorden, er det nemt at bagatellisere Danmarks rolle og ansvar. Hvad nytter det dog, når Danmarks udslip af CO₂ er promiller af den samlede

verdens udslip? Når nu Kina, Indien og USA pumper løs? Det er ikke alene en realpolitisk eller videnskabelig konstatering. Det er også en synsvinkel, der ofte fører til, at vi bekvemt undlader at forholde os til, at Danmark er et af de lande, som udleder mest CO₂ pr. indbygger og er et af verdens mest intensivt opdyrkede lande med forsvindende andele vild natur.

Vores bedrifter på eget territorium på det grønne område i de årtier, hvor vi har udråbt os til foregangsland, er vel ret beset til at overse. Godt og vel 15 procent af vores areal er dækket af skov, en helt marginal stigning på 30 år. Knap 0,5 procent af Danmarks landareal er vild natur. Og imens forarges vi over afskovning i Brasilien, hvor omtrent 60 procent af landet er dækket af skov. Ikke så mærkeligt, at vi bliver så rørte over den uberørte natur, når vi erfarer den.

Tilsvarende miskendes ofte, at klimaet ikke kan fikses uden at medtænke biodiversitetsproblemet, de indskrænkede habitater for dyr og planter etc. Når klimaspørgsmålet forankres i et politisk-teknokratisk regime, indebærer det, at spørgsmålet primært diskuteres af politikere og forskere, af erhvervsliv, økonomer og inte-

resseorganisationer og ikke af teologer (Ole Jensen og andre undtaget), filosoffer, historikere, højskolefolk. Der er intet galt med det første, men det er tankevækkende, at den anden gruppe er tavs eller ikke kommer til orde. Eller måske ikke har så meget at sige.

Den politisk-teknokratiske oprustning virker side om side med en global og subkulturel vækkelse med en flerhed af bevægelser og aktionsformer. Nogen dyrker veganisme, andre skeler forarget til dem, som vil have en billig bøf fra Namibia, flere køber brugt tøj. Man har klimaangst og føler klimaskam på samme tid. I 1980'erne fik almindeligt venstresnoede studerende nu og da dårlig samvittighed over at støtte, eller reproducere, som det hed, kapitalismen i de daglige indkøb; i dag er skammens akse klima og natur, knap så meget udbytning og undertrykkelse af deklasserede mennesker på den sydlige halvkugle.

Vi har fravalgt naturen som en del af almindannelsen

Om end det spirer i bøger og bevægelser – og stor re-

I dag aner vi ikke hvilke fuglefløjt, summende insekter eller dyreskrig vi bør savne i biodiversitetskrisen. Akvarel af Jens Gregersen.

spekt til eksempelvis Teachers for Future og andre – har vi endnu til gode at se en bred og tung pædagogisk vækkelse. Indtil videre kræver alle mest politisk handling, og de unge råber højest. Mest effektivt med Greta Thunbergs gennembrud og vedholdende kampagne, når klimasagen knyttes til vrede eller angst og mobiliserer en generationskonflikt.

Måske er vores forhold til naturen ikke alene et politisk og økonomisk spørgsmål, men netop også et pædagogisk og filosofisk spørgsmål. Ikke alene et spørgsmål om de smarteste veje til adfærdsregulering og ny rigdom, men også et spørgsmål om at blive menneske og borger og ikke alene forbruger eller arbejdskraft, om hvordan vi forstår os selv og de fællesskaber, vi er en del af. Med andre ord et spørgsmål om dannelse, fordi dannelse altid forudsætter et selvforhold og ikke alene handler om adfærd. Dannelse forudsætter en bevidsthed om egne handlinger og ansvar, adfærd kan være ganske automatisk og tanketomt. Teknologiske løsninger, afgifter mv. er helt umisteligt vigtige for at fremme adfærdsændringer, men de ændrer ikke nødvendigvis menneskers forhold til sig selv og til naturen. Derfor er den teknologiske og forskningsoptimistiske naturdagsorden helt nødvendig, men ikke tilstrækkelig. Behavioralismen er nødt til at gå i ledtog med en fornyet naturdannelse. Det ydre med det indre.

Men vi har netop ikke tilladt naturen den plads i vores forståelse af dannelse. Vi har ret bevidst fravalgt det. Dannelsesfagene er jo dansk, kristendom og historie, som det hedder. Fag, hvor vi hele tiden må mene noget og have værdier, hvor vi kan spejle os og dyrke og kultivere hinanden. Modsat matematik, kemi og fysik, hvor ligninger, molekyler og grundstoffer ikke lader sig påvirke af vores holdninger til dem. Og derfor var det også i et par årtier alene Dansk Industri, der ud fra et arbejdskraft- og vækstperspektiv stædigt og ihærdigt talte for naturfagene.

Flere unge skulle vælge et naturfag og gøre karriere i det private erhvervsliv, og kampagnerne har været endeløse om end ikke frugtesløse. Det var sjældent teologer og professorer fra det pædagogiske parnas, der tematiserede naturen som dannelsesemne eller som en central del i udviklingen af menneskelighed. De havde nok at gøre med at vende og dreje Grundtvig og hans ætlinge eller protestere mod konkurrencestaten, djøfiseringen, instrumentaliseringen, topstyringen etc. Samtidig kan man spørge, om naturfagene evnede at tematisere deres dannelsesværdi, deres relevans for dannelsen og ikke alene for nationens rigdom og unges beskæftigelses- og karrieremuligheder. Lod naturfagene og naturvidenskaben i Danmark sig over lange stræk

Det er et stort tab, at kendskab til natur og biodiversitet ikke (længere) er en del af almindelsen. Akvarel af Jens Greger- sen; langbladet ranunkel.

blive endimensionelle, hvormed de skrev sig ud af den almene dannelse?

Ikke plads til naturen i uddannelsessystemet

Den vigtige, men spinkle passus i folkeskolelovens formålsparagraf om, at skolen skal bidrage til elevernes »forståelse af menneskets samspil med naturen«, er den mest oversete del af folkeskoleformålet. Den kom ind i 1993 på Bertel Haarders og Ole Vig Jensens foranledning, men den fremhæves sjældent, og i stort set alle tilbageblik på tilblivelsen af 1993-formålet omtales den nærmest ikke. Det er for det meste passagen i folkeskolelovens § 1, stk. 3 om åndsfrihed, demokrati og ligeværd, frihed og folkestyre, rettigheder og pligter, der understreges som kronjuvelen, eller også er det § 1, stk. 1 om elevens alsidige udvikling, hvis man omfavner det hele menneske. Her underforstås næsten altid, at man sagtens kan være alsidig og dannet uden sans for naturen, men det ville være uacceptabelt at hævde dannelse uden bevidsthed om histo-

rien, samfund, litteratur og demokrati. Pinligt ikke at vide, hvem Karen Blixen er, men højst sjovt at tro, at en vipstjert er noget fra Ramasjang eller en grønirisk en veganerdrink.¹

Når teologen K.E. Løgstrup ofte fremhæves som mesterfortolker af skolens formål på grund af hans smukke forelæsning i 1981 ved Danmarks Lærerforenings 125-års jubilæum om skolens formål, er det aldrig hans overvejelser over naturen og vores forhold til naturen, der nævnes. Det er altid tilværelsesoplysningen som noget, der er det modsatte af djøfisering, konkurrencestat, arbejdssamfund etc. Det er næsten altid med Løgstrup også *Den etiske fordring*, der citeres, og ikke hans eksistensteologiske overvejelser om vores forhold til naturen. Altid det med, at vi holder noget af næstens liv i vores hænder. Dannelse krystalliseres altid i vores forhold til hinanden og os selv.

Ud over en smal benævnelse i de gymnasiale uddannelsers formål er naturen heller ikke nævnt i andre uddannelsesinstitutioners formål – de formål, som gives af Folketinget og dermed har den stærkeste tænkelige demokratiske legitimitet. De formål, der udgør den centrale meningshorisont, afsættet for gerningen uagtet, om det er i folkeskolen, ungdomsuddannelserne eller centrale videregående uddannelser. Her har de store nydannelser de sidste 20 år bredt set været, at demokrati og folkestyre kom ind alle steder. Og stort set samtlige skole- og uddannelsesområder har fået deres formål justeret eller ændret de sidste 20 år. Det gælder folkeskolen, erhvervsuddannelserne, de gymnasiale uddannelser, de frie grundskoler, højskolerne, folkeoplysningsloven, universitetet, de centrale professionsuddannelser på professionshøjskolerne. Alle steder. Men ingen steder – udover klemt og glemt i folkeskolelovens formålsparagraf og nærmest uopdaget i gymnasiets – blev der plads til naturen.

Naturen ophørte med at være et alment dannelsesspørgsmål. Jeg kan ikke fæstne en dato, men i løbet af det 20. århundrede blev det tydeligt, at vi satsede på hinanden og hin enkelte, selv om vi i hvert fald siden 1970'erne i bredere forstand var klar over, at den var gal med vores forhold til naturen. Først ophørte naturen med at være en del af det almene, siden holdt vi op med at gøre os forestillinger om det almene, at man kunne gøre noget gældende som alment (kristendommen, nationen og demokratiet har historisk taget det almene's plads).

Den gamle verdens dyder blev anset for reaktionære

Det er derfor, at alle i dag bare taler om dannelse og ikke om almen dannelse; i den lignelse satsede vi konsekvent på hinanden og den enkelte i progressive og ekspresive termer, aldrig med en genopfundne eller reaktualiseret dydsetik, hvor vi også skulle finde den gyldne middevej, begrænse os og ikke kun vokse, lytte og ikke kun udtrykke os. Mange af den gamle verdens dyder og karakteregenskaber blev anset for konservative og reaktionære, bagudskuende og begrænsende. Dyder og laster er indlejret i vores sprog, men mange af dem kan forekomme hengemte efter den kulturelle frisættelse med sine traditions- og ungdomsoprør.

Fra antikken og frem har de haft mange varianter, og i et pragmatisk kompromis mellem kristendom og antik kan de opstilles som følger: humanitet eller kærlighed, retfærdighed, visdom, mod, selvbeherskelse eller mådehold, håb, tro osv. De skal opøves og udpeger ofte en balance mellem for meget og for lidt. Mod er eksempelvis en gylden middevej mellem dumdristighed og fejhed, og dermed mere end halvvejs mellem fejhed og dumdristighed. Det var ikke så mærkeligt, efter at vi med industrialisering og økonomisk vækst kom af med den materielle knaphed, og i det brede samfundsliv tog de nødvendige livtag med stivnede autoriteter, snærende roller og normer for, hvordan livet skulle leves. Men det betød, at karakterdannelse, og en karakterdannelse, der også indebar respekt, mådehold og nøjsomhed i forhold til vores natur, ville virke grinagtig at hævde.

Og selv i dag forekommer det næsten forlegent at skrive, selv om den grønne energi jo netop er den, vi ikke bruger, som Danfoss' Martin Rossen skrev i en kronik i *Politiken*. Når mange i dag elsker opgøret med udviklingstvungen og konkurrencestatens stress og tilslutter sig professor Svend Brinkmanns bredt anlagte kulturkritik, rummer det sjældent en refleksion over vores forhold til naturen. Det kritisk-humanistiske evangelium begrænser sit terræn til os selv og kigger altid op ad mod staten som ulykkernes ophav eller udad mod markedet og dets varegørelse af alting. Kritikken kigger sjældent indad, forekommer det mig.

Det var H. C. Ørstedes drøm, at naturen ikke alene skulle beherskes, udnyttes, gøres til mekanik, men at vi forstod os som en del af den. Derfor udtrykket »ånden i naturen« og Ørstedes mellemværende med naturfilosofien, dens forsøg på at forbinde gud, menneske og natur. Måske har vi brug for en ny metafysik? Noget, der er større end mennesket, eller i al fald skriver mennesket ind i en sammenhæng, der forpligter? Ikke med naturen som et sakrosant, urørligt topos, men en art pragmatisk me-

¹ Se Meltofte, H. et al. 2023: Børn og unges kendskab til almindelige danske fuglearter. – Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 117: 15-21.

tafysik. Man behøver vel ikke omfavne et træ eller kæle for det for at respektere naturen og indlejre sig i den.

Hvordan får det non-humane mæle, respekt og agens?

Men hvordan får naturen mæle? Hvad er naturprotestens hermeneutik, altså dens forståelsesnøgle, når jeg ikke kender den lyd, som jeg skal savne, den blomst, der ikke bestøves, den art, der forsvinder? Hvordan aflæser vi naturen uden at skulle læse ti rapporter om dagen eller være fuldtidsbiologer? Hvordan får vi et »tingenes parlament«, som den franske sociolog Bruno Latour foreslog for 25 år siden? Altså giver de umælende objekter, det non-humane mæle? En slags demokratisk ret og røst i forlængelse af de civile og sociale rettigheder – ligesom dem, dyrene i Mols Bjerges naturpark og andre steder åbenbart skal tildeles ifølge aktivister, så de ikke dør en naturlig død nu, hvor naturen i Danmark sine steder frisættes under stort postyr og bevågenhed.

Her er ikke en egentlig respekt og frisættelse på spil – som når områder fredes – men en næsten kæledyrs-gørelse af naturen. Jeg taler således her ikke for, at vi skal humanisere dyr og planteliv, som det sker med de kæledyr, vi besnakker, ekviperer moderigtigt og sender til dyrepsykolog eller lænker med krystalhalsbånd. Hvordan det non-humane får mæle, respekt og agens, synes at være et af de store spørgsmål, som ikke mindst bevæger samtidskunsten.

Et eksempel kunne være det hjemlige kunstnerkollektiv Superflex, der laver arkitektur, mursten, der kan bruges af mennesker og siden, når verden oversvømmes, af fisk. Her er dyrene modtagere af værkerne, som var de museums-gæster eller borgere, ja værkerne er endda skabt ud fra deres perspektiv. Murstenene skal være byggesten for et kommende koralrev, en bolig for fisk og maritim flora. Eller tag den argentinsk-tyske samtidskunstner Tomás Saraceno, som samarbejder med edderkopper, som var de kreative subjekter, der interagerer med hinanden og med Saraceno som en slags kunstnerkollega.

Samme Saraceno åbner med sit »Cloud City«-univers for sanselige erfaringer af natur og naturødelæggelse for derigennem at stimulere nye handlinger og fællesskaber. Endelig er den franske samtidskunstner Pierre Huyghe en interessant figur, der laver små biotoper (med myrer, hvepse, hamp og hunde), han ikke helt kan styre og kontrollere. De får deres eget liv, som var de selvstændige og ureglerlige borgere. Fælles for kunstnerne er, at de både taler på vegne af naturen, med den og lader den få agens, blive subjekt uden at blive menneske.

Et synes (skrå)sikkert: Glem den almindelige idé om, at de største forandringer fremover kommer fra teknologien, som vi alle har troet siden 1960'erne med enten dystopisk sind eller jubelidiotisk fremskridtstro. De store forandringer kommer fremover fra naturens side, fra den såkaldte antropocæne naturs side, fordi den natur, der svarer igen, er en natur, som er menneskeskabt eller -forvredet, og som svarer igen som følge af vores livsform, der netop hviler i teknologi og videnskab. En teknologi og videnskab, der således aldrig kan eller skal skrives ud af ligningen, men nu altså ikke kan beherske naturen med forudsigelighed. COVID-19 og de seneste årtiers stigende frekvens af epidemier og ekstremt vejr ligner en serie af varselsskud.

Fremskridtstroen holdt ikke – politik og pædagogik må lave sig selv om

I poesi, teologi, filosofi, kulturkritik, men også folkefortællinger og populærkultur finder man ofte stærke beskrivelser af menneskets vilkår og verdens tilstand. Fransk-italienske Joseph de Maistre portrætterede i sin *Les Soirées de Saint-Petersbourg* fra 1821 det moderne menneske og lader det kigge ned i en afgrund. Kirken og kristendommens besyngere i salmebogen ville have os til at kigge op, men det var menneskets eksistentielle vilkår at lure ned i tomheden; det moderne menneske havde ikke friheden til at lade være, som den konservative de Maistre lader en figur i en dialog sige.

På det lyriske overdrev kunne vi sige: I dag er det ikke et vilkår at skue ned i dybet, men hen på et brændende træ. Udviklingen går ikke længere op eller ned, frem eller tilbage, men henad mod noget faretruende uvist. Historiefilosofi er afløst af sekulær eskatologi beskrevet videnskabeligt med prognoser over indlandsisens reduktion, temperaturernes stigning osv. Det var ikke det, Francis Fukuyama tænkte på med *The End of History* i 1989, hvor markedsøkonomi og liberalt demokrati så ud til at sejre som udtryk for et historiefilosofisk toppunkt.

Heller ikke det som K. Helveg-Petersen tænkte, da han som radikal kulturminister udsendte en kulturpolitisk redegørelse i 1969, hvor man nøgternt og med selvfølgelighed talte om udviklingens trin, ligesom man i megen planlægning og politisk tænkning i 1960-70'erne med statistik, videnskab og teorier med urokkelig selvbevidsthed kunne skue ind i de givne historiske fremskridt, trods deres bagsider. Fremskridtstroen og forsynet var så stærkt, at daværende undervisningsminister Ritt Bjerregaard i 1977 kunne forudsige, at vi i år 2000 ville have fuld offentlig kontrol over produktionsmidlerne.

Den vigtige, men spinkle passus i folkeskolelovens formålsparagraf om, at skolen skal bidrage til elevernes »forståelse af menneskets samspil med naturen«, er den mest oversete del af folkeskoleformålet. Vi har således endnu til gode at se en bred og tung pædagogisk vækkelse. Maleri af Jens Gregersen, 2002; Huskkader på soveplads.

I dag kan vi regne på tallene og læse prognoserne for klimaforandringer og artsdød, men det er ikke udviklingsoptimisme tilsat lidt humanistisk og sociologisk fremmedgørelsesteori, som udgør grundstemningen. Det er ikke modernismens noveller af Villy Sørensen og Peter Seeberg eller dramatik af Beckett, Artaud eller Ionesco, som Arena oversatte og udgav, og som viser den moderne tomhed, falskhed eller betydningsløshed, der giver angst, men de daglige beretninger om naturkriser og kollaps. De unge ser derfor ikke filmserier, der er utopiske, men netop film om livet efter faldet, efter katastrofen, som Rune Lykkeberg bemærker i sin bog *Vesten mod Vesten*.

Det paradoksale er, at naturens dagsorden i politik og pædagogik forblev kold og teknisk for de mange, eller kun var varm for de få. Eller rettere: Den blev aldrig en bred almen dagsorden med dyb kulturel og pædagogisk resonans, selv om Gro Harlem Brundtland og hendes medforfattere bag *Our Common Future* i 1980'erne

drømte om netop at forandre verden gennem de unge og de institutioner, de befolker. De kaldte på Greta Thunberg, der kom langt senere, end de håbede. Og nu har vi overophedningen, biodiversitetskrisen, artsdød og intet natursyn at dele. Kun skræmmende billeder og tal, vi er fælles om. I en berømt passus i sine forelæsninger over pædagogik siger Kant, at kunsten at opdrage og kunsten at regere er de to sværeste af menneskets kunster, da de ikke er givet af naturen. I dag må politik og pædagogik, kunsten af regere og kunsten at opdrage, lave sig om på grund af og af hensyn til naturen. Det gør det ikke nemmere.

Så vidt vores forhold til naturen, som jo i høj grad er forbundet til vores forhold til hinanden. Også her stiger temperaturen med stærkere følelser, mere tempo, mere friktion.

Tilpasset uddrag fra *En varm tid* af Stefan Hermann, Informations forlag 2022.